

سیمای مناقب حضرت زهرا علیها السلام در نگاشته‌های سیوطی و آسیب‌شناسی آن

کمال البرز محقق گرمی^۱

زهرا زورمند^۲

doi 10.61186/HAS.2021.384

چکیده

جلال‌الدین سیوطی یکی از دانشوران سخت‌کوش شافعی‌مذهب در شماری از نگاشته‌های خویش به تبیین مقام حضرت فاطمه علیها السلام پرداخته است. پژوهش حاضر با بهره از منابع کتابخانه‌ای و به روش طبقه‌بندی توصیفی، در پی یافتن مناقب و مقام حضرت زهرا علیها السلام در نگاشته‌های گوناگون تفسیری و حدیثی و تاریخی سیوطی است. برای این منظور، در گام اول مفهوم اهل‌ییت علیها السلام در نگاشته‌های وی بررسی شده تا جایگاه عمومی حضرت زهرا علیها السلام، در قامت یکی از افراد اهل‌ییت علیها السلام، در نظر سیوطی ارزیابی شود. حاصل پژوهش حاضر این است که مناقب حضرت زهرا علیها السلام در نوشته‌های سیوطی به هشت دسته ذیل تقسیم شدند: یادکرد مقام دنیوی و اخروی حضرت زهرا علیها السلام، جایگاه ایشان نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، منزلت همسر و فرزندان وی علیها السلام، سیره عبادی و رفتاری دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله، روایات تفسیری درباره حضرت علیها السلام، اهمیت خشنودی یا ناراضی حضرت علیها السلام و نیز مرارت‌های ایشان پس از وفات رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌باشد. در پایان نیز برخی آسیب‌های نقل مناقب و سیره فاطمی علیها السلام در نگاشته‌های سیوطی یاد شده که عبارت‌اند از: کم‌توجهی به نقل روایات فاطمی علیها السلام، نقل روایات ناسازگار با تاریخ، کم‌توجهی به روایات منقول از راویان امامی، ذکر اخبار جعلی و درافتادن با جریان شبیه‌سازی فضایل فاطمی علیها السلام برای دیگران.

واژگان کلیدی: حضرت فاطمه علیها السلام، منقبت‌نگاری، سیوطی، روایت،

تاریخ، تفسیر، سیره.

۱. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم اسلامی رضوی مشهد (نویسنده مسئول)،

mohaghegh.gr@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری فقه جزایی دانشگاه علوم اسلامی رضوی مشهد، Z.zormand66@yahoo.com

به یادکرد ویژگی‌های نیکوی افراد یا گروه‌ها در بسیاری از آیات قرآن توجه شده است؛ به گونه‌ای که در پاره‌ای موارد، مانند سوره یوسف، بیشینه آیات یک سوره به توصیف زندگی و فضایل یکی از پیامبران اختصاص یافته است. در مواردی دیگر، به الگوپذیری از افرادی، مانند ابراهیم علیه السلام و رسول خدا صلی الله علیه و آله توجه شده است (ممتحنه، ۶؛ احزاب، ۲۱). پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز هم‌نوا با قرآن، به مناسبت‌های گوناگون به تکریم و پاسداشت مقام افراد نیکوخصال پرداخته است. برخی از حکمت‌های این یادبودها عبارت‌اند از: شناخت حق و حقیقت، معرفی الگو برای مهندسی رفتارها، راهنماشناسی و آموختن صفات برتر انسانی. در علوم اسلامی، یادبودهای نگارشی را «منقبت‌نگاری» می‌نامند.

واژه «مناقب» جمع «مَنْقَبَت» و از ریشه «نَقَب» به معنای سوراخ کردن و ایجاد شکاف و نفوذ (فراهیدی، ۱۴۰۹: ج ۵، ۱۸۰؛ زبیدی، ۱۴۱۴: ج ۲، ۴۴۳) آمده است. این واژه در اصطلاح به معنای رفتار نیکو و فضایل اخلاقی و هر ویژگی پسندیده‌ای است که انسان بدان شناخته می‌شود (فراهیدی، ۱۴۰۹: ج ۵، ۱۸۰). واژه «نقیب» در قرآن برای انتقال مفاهیمی، مانند خویشاوندی با پیامبر صلی الله علیه و آله، سبقت در اسلام، هجرت، جهاد، فداکاری، علم و تفقه به کار رفته است (مائده، ۱۲؛ کهف، ۹۷). منقبت‌نگاری در اصطلاح، یکی از گونه‌های نگارش حدیث به شکل موضوع یا بر محور اشخاص است که شکل دوم آن رایج‌تر است.

منقبت‌نگاری اهل بیت علیهم السلام به سه دسته کلی بیان فضایل رسول خدا صلی الله علیه و آله و صحابه به طور عام و بیان فضایل اهل بیت علیهم السلام در جوامع روایی و نگارش کتب مستقل درباره فضایل آل الله علیهم السلام تقسیم می‌شود. در این میان، یادکرد سیره و فضایل حضرت زهرا علیها السلام به سبب داشتن چهار ویژگی انتساب به رسالت و انتساب نسل امامت به ایشان، بهره‌مندی از فضایل فراوان، پیوند برخی روایات تفسیری با ایشان و حیاتی پرماجرا در واپسین روزهای زندگی همواره مورد توجه حدیث‌نگاران و مفسران و تاریخ‌پژوهان مذاهب بوده است. جلال‌الدین سیوطی نیز به سبب توانمندی در سه رشته فوق، از تبیین سیره و مناقب فاطمی علیها السلام غافل نمانده و گزارش‌های درخور توجهی در این حوزه به یادگار نهاده است.

این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی و با بهره از منابع کتابخانه‌ای در پی دسته‌بندی و یادکرد مناقب فاطمی علیها السلام در مجموعه نگاشته‌های سیوطی است. برای این منظور، پس از معرفی سیوطی و گونه‌شناسی آثار وی درباره اهل بیت علیهم السلام، با بهره از نگاشته‌های سیوطی در تاریخ‌نگاری و تفسیر قرآن و نیز مجموعه‌های حدیثی وی، تک‌تک مواردی که به گونه‌ای با مقام حضرت زهرا علیها السلام مرتبط بوده استخراج شدند. در گام پسین، این گزارش‌ها، دسته‌بندی شده و با عناوین هشت گانه‌ای از هم جدا شدند. ذیل هر مورد نیز نمونه‌هایی از احادیث و اخبار تاریخی مربوط به دختر گرامی رسول خدا صلی الله علیه و آله آورده شده است.

۱. پیشینه

حسب جستجوی به عمل آمده، برخی نگاشته‌های مهم منقبت‌نگاری درباره حضرت فاطمه علیها السلام عبارت‌اند از: اخبار فاطمه و الحسن و الحسین علیهم السلام از ابن‌ابی‌ثلج (۳۲۲ق)، اخبار فاطمه علیها السلام از ابی‌طالب انباری (۳۵۶ق)، فضایل سیده النساء علیها السلام بعد مریم؛ فاطمه بنت رسول الله صلی الله علیه و آله از ابن‌ابی‌شاهین (۳۸۵ق)، فضایل سیده نساء العالمین علیها السلام نوشته حاکم نیشابوری (۴۰۵ق)، اتحاف السائل بما لفاطمة علیها السلام من المناقب و الفضائل به قلم قلقلشندی (۱۰۳۵ق) و الدررة الیتمه فی بعض فضائل السیده العظیمه علیها السلام (۱۲۰۷ق) نوشته عبدالله میرغنی. اندیشوران شیعی نیز در کتاب‌هایی، سیره و مناقب فاطمی علیها السلام در منابع عامه را بررسی کرده‌اند. برخی از این نگاشته‌ها که بخشی از نوشته خویش را به مطلب پیش گفته اختصاص داده‌اند عبارت‌اند از: الموسوعة الکبری عن فاطمة الزهراء علیها السلام به کوشش اسماعیل انصاری زنجان، فاطمة الزهراء علیها السلام نوشته علامه عبدالحسین امینی، فاطمه علیها السلام در حدیث دیگران نگاشته سیدجعفر ربانی، فدک نحلّه خاتم و فاطمه زهرا علیها السلام حلقه وصل رسالت و امامت برگرفته از بیانات حسین وحید خراسانی و نیز شبها و ردود حول مظلومیة الزهراء علیها السلام به قلم سیدمحمد حسینی قزوینی.

مقالاتی نیز در نوشتارهایی، دیدگاه عامه پیرامون شخصیت و سیره دختر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را بررسی کرده‌اند. شماری از آن‌ها به شرح ذیل هستند: «فضایل مخصوصه حضرت زهرا علیها السلام در منابع فریقین» (۱۳۹۸) به قلم مجیدپور و فاضل، «حضرت زهرا علیها السلام در منابع تفسیری و روایی اهل بیت علیهم السلام» (۱۳۹۸) نوشته اسلامی نسب و علیزاده، «شهادت

حضرت زهرا علیها السلام در منابع اهل سنت» (۱۳۹۴) به کوشش حدادپور، «آیه تطهیر و جایگاه حضرت زهرا علیها السلام از دید اهل سنت» (۱۳۸۶) با نگارش بشوی و «سیمای حضرت زهرا علیها السلام در روایات اهل تسنن» (۱۳۸۷) نوشته معارف. چهار پژوهش اول، با استناد به منابع گوناگون عامه تنها به برخی جنبه‌های خاص مناقب حضرت زهرا علیها السلام پرداخته‌اند. مقاله پنجم نیز با ذکر صفاتی، مانند عصمت و علاقه پیامبر صلی الله علیه و آله به حضرت فاطمه زهرا علیها السلام، بیشتر از منابع تفسیری عامه بهره برده و از آثار سیوطی هیچ یادی نکرده است. با این‌همه، نگارشی که مستقلاً به تقسیم موضوعی مناقب و سیره حضرت زهرا علیها السلام در نگاشته‌های سیوطی پرداخته باشد هنوز یافت نمی‌شود؛ از این رو پژوهش حاضر در پی تبیین موضوعی مناقب حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در آثار سیوطی است.

۲. زیست‌نامه سیوطی و تألیفاتش درباره حضرت زهرا علیها السلام

ابوالفضل جلال‌الدین عبدالرحمن بن ابی بکر بن محمد خضیری سیوطی در روز یکشنبه، اوایل ماه رجب سال ۸۴۹ هجری در آسیوط یکی از شهرهای غربی نیل از کشور مصر به دنیا آمد (سیوطی، ۲۰۰۳: ۴۵). سیوطی در هشت‌سالگی حافظ قرآن شد (سیوطی، ۱۴۱۸: ج ۱، ۳۳۶) و به تدریج فقه، علوم ادب عربی، حدیث، تفسیر و اصول را فراگرفت (سیوطی، ۲۰۰۶: ۶۳).

آشنایی سیوطی با علوم مختلف و فهم عمیق وی در برخی از آن‌ها، سپهر موضوعی تألیفات وی را وسعت بخشیده است. تعداد نگاشته‌های وی را از ۴۶۰ تا ۶۰۰ مورد نقل کرده‌اند. وی در کتاب حسن المحاضره فی اخبار المصر و القاهرة ۴۳۰ نگاشته خود را نام می‌برد. گستره آثار سیوطی موضوعاتی، مانند تاریخ، حدیث، تفسیر، علوم قرآن، علوم ادبی، لغت‌شناسی، شرح حال و ترجمه‌نویسی، شرح کتب حدیثی، درایه الحدیث، رجال، فقه، اصول، منطق و کلام (مدرس تبریزی، ۱۳۹۵: ج ۲، ۵۵۰) را در بر می‌گیرد؛ اما به نظر می‌رسد سیوطی به حدیث، توجه ویژه‌ای داشته است.

پیروی سیوطی در فقه از مسلک شافعی محل گفتگو نیست. برخی به سبب وجود عبارت «فَوْضُ احادیث الصفات ولا تشبه او تعطل» در یکی از قصایدش، او را باورمند به تفویض می‌دانند (سیوطی، ۱۹۸۶: ۲۱). ویژگی‌هایی، مانند نگارش کتب مستقل درباره اهل بیت علیهم السلام، یادکرد فضایل ایشان در شماری از احادیث تفسیری، ذکر برتری علی علیه السلام و

یاران او، تبیین پاداش محبت به اهل بیت علیهم السلام از زبان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و نیز اظهار بیزاری ایشان از دشمنان اهل بیت علیهم السلام حاکی از توجه سیوطی به نگارش آموزه‌های بنیادین شیعه، مانند تولی و تبری هستند. این موارد می‌توانند نشانه‌هایی آشکار بر ارادت ویژه سیوطی به اهل بیت علیهم السلام، دیدگاه تقریبی او، بیزاری وی از دشمنان اهل بیت علیهم السلام و حفظ تراث همگون با عقاید شیعه در نظرگاه او باشند.

سیوطی آثاری در فضایل اهل بیت علیهم السلام نگاشته است که در شمار تألیفات حدیثی و تاریخی وی قرار می‌گیرند. یکی از این آثار، مجموعه شصت حدیث با سلسله دقیق راویان آن‌ها در فضایل و فرازمندی همه‌جانبه اهل بیت علیهم السلام است که عنوان المیت بفضایل اهل البیت علیهم السلام را بر آن نهاده است. حسن انتخاب نام این کتاب نشان از علاقه فراوان وی به دودمان رسول خدا صلی الله علیه و آله دارد؛ گرچه سیوطی در این کتاب از اظهار نظر خودداری می‌کند؛ ولی انتخاب و ترتیب احادیث، بیانگر منظومه معرفتی وی نسبت به اهل بیت علیهم السلام است. وی این رساله را با روایات تفسیری آیه مودّت (شوری، ۲۳) آغاز کرده و پس از آن احادیث دالّ بر فضایل و منزلت حضرت علی علیه السلام و خلافت و وصایت بلافضل اهل بیت علیهم السلام پس از رسول اکرم صلی الله علیه و آله را در آینه احادیث ذکر می‌کند. اشاره به منبع هر حدیث از کتب معتبر اهل سنت، دقت نظر سیوطی در استوار کردن سخن برای مخاطب عامی مذهب را آشکار می‌کند.

دو کتاب مسند علی بن ابی طالب علیه السلام و العرف الوردی فی اخبار المهدی نیز در همین سپهر قابل ارزیابی هستند. شایان ذکر است که سیوطی در کتاب الحاوی للفتاوی بخشی را به احادیث مرتبط با امام عصر علیه السلام اختصاص داده است. وی در این کتاب بیش از دویست حدیث نقل کرده و در هر کدام منابع مهم خود را بیان می‌کند.

مسند فاطمة الزهراء علیها السلام و ماورد فی فضلها یکی از دو تک‌نگاری سیوطی درباره فضایل حضرت زهرا علیها السلام و برخی فرمایشات ایشان است. وی کتاب را پس از حمد الهی چنین معرفی کرده است: «مسند فاطمة الزهراء رضی الله عنها الروایات المتعلقة بسيدة نساء العالمین فاطمة الزهراء خاتمة بنات سید العالمین علیه و علیها و بعلها و ولدها و سایر اهل بیتها صلوات رب العالمین» (سیوطی، ۱۹۸۶: ۴۷). این عبارت حاکی از ارادت ویژه سیوطی به اهل بیت علیهم السلام است. کتاب مذکور شامل ۲۸۲ روایت است که در آن بیش از سیصد

مهم اهل سنت و حدود شصت نفر از راویان معتبر، مبنای گزارش‌های سیوطی قرار گرفته‌اند. در این کتاب، افزون بر یادکرد فضایل، امتیازات، برجستگی‌ها، اخلاق و پاره‌ای از رنج‌های حضرت فاطمه علیها السلام که منجر به شهادتش شد، برخی از سخنان ایشان را نیز بیان کرده است.

الثغور الباسمة فی فضایل السیدة فاطمة علیها السلام نام کتاب دیگری است که سیوطی آن را با محوریت مناقب حضرت زهرا علیها السلام به نگارش در آورده است. منابع نگارش این کتاب نگاشته‌های مهم عامه، همچون صحیح بخاری، مسند احمد بن حنبل، صحیح مسلم، سنن ابن ماجه، مسند دارمی، سنن ابی داود، معجم الکبیر دارقطنی، سنن ترمذی، طبقات ابن سعد و تاریخ الاسلام ذهبی است. در این رساله موضوعاتی، همچون ساده‌زیستی و قناعت بی‌نظیر حضرت فاطمه علیها السلام، ادامه نسل پیامبر صلی الله علیه و آله در فرزندان حضرت زهرا علیها السلام، کیفیت ازدواج ایشان، طول عمر، برخی ویژگی‌ها و برتری‌های دختر پیامبر صلی الله علیه و آله و پاره‌ای از اشعار ایشان آمده است. با توجه به یادکرد این کتاب در دو کتاب التحدّث بنعمة الله و حسن المحاضرة، باید تاریخ نگارش آن را پایان حیات سیوطی دانست. علاوه بر این‌ها، سیوطی در لابه‌لای آثار حدیثی و تفسیری و تاریخی خود، به مناسبت، احادیث و نکاتی در مناقب و آلام و سخنان اهل بیت علیهم السلام یادآور شده است.

۳. یادکرد اهل بیت علیهم السلام در نگاشته‌های سیوطی

از آنجا که حضرت زهرا علیها السلام محور بنیادین اهل بیت علیهم السلام شمرده می‌شوند، یادکرد مفهوم کلی اهل بیت علیهم السلام در نگاشته‌های سیوطی، به دلالت تضمینی، پاسداشت مقام حضرت زهرا علیها السلام خواهد بود. بنا بر گزارش‌های حدیثی و دیدگاه‌های تفسیری، آیات فراوانی در پیوند با اهل بیت علیهم السلام یافت می‌شوند. سیوطی نیز در کتب خود گزارش‌های فراوانی از عظمت اهل بیت علیهم السلام در قرآن و ارتباط این دو گوهر گرانسنگ الهی ارائه داده است؛ برای نمونه رضایت را در آیه **﴿وَلَسَوْفَ يَعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾** (ضحی، ۵)، رضایتمندی اهل بیت علیهم السلام از افراد دانسته که سبب نجات آن‌ها از عقوبت شده است. (سیوطی، ۱۴۰۸: ج ۳، ۶۰۶؛ سیوطی، ۱۴۲۱: ۸؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۳۳۱). مودّت اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله را تفسیر آیه **﴿وَمَنْ يَتَّقِرْ فَحَسَنَةٌ﴾** (شوری، ۲۲) دانسته (سیوطی،

۱۴۲۱: ۵؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۶) و دارابودن محبت ایشان در قلب را نشانه ایمان معرفی کرده است (سیوطی، ۱۴۲۱: ۷؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۷).

نمونه‌ای دیگر، دیدار ابن عباس با پیامبر اسلام ﷺ است که منتهی به نزول آیه خیر البریه شد. در این گزارش، پیامبر ﷺ با ورود امام علی علیه السلام به مجلسی که افرادی همچون جابر بن عبدالله انصاری و ابن عباس و ابوبرزه در آن حاضر بودند فرمود: «تو و شیعیانت بهترین آفریدگان هستید.» (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۳۷۹).

سیوطی، نه تنها برای اثبات فرازندگی اهل بیت علیهم السلام به آیات تکیه داشته، بلکه از سنت معتبر نیز بهره گرفته است. نمونه‌ای از این روایات عبارت‌اند از: هدایتگری اهل بیت علیهم السلام به‌سان ستارگان آسمان و امنیت‌بخشی آنان (سیوطی، ۱۴۲۱: ۸)، وصیت پایانی پیامبر ﷺ بر رعایت حقوق اهل بیت علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۲۱: ۷)، محوریت محبت اهل بیت علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۲۱: ۱۷)، امنیت گستری در سایه رجوع به اهل بیت علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۲۱: ۲۰)، خشم پیامبر ﷺ بر دشمنان و آزاردهندگان عترت علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۲۱: ۲۸)، حدیث سفینه نوح (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۱، ۱۵۰)، اختصاص شفاعت پیامبر ﷺ به دوستان اهل بیت علیهم السلام، تأکید پیامبر ﷺ بر رعایت حقوق فرزندان حضرت علی و فاطمه علیهما السلام، پرسش‌های چهارگانه در قیامت از چگونگی مصرف مال، عمر، امکانات جسمی و محبت اهل بیت علیهم السلام، تأکید بر ادب‌آموزی فرزندان با محوریت دوستی و اطاعت از اهل بیت علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۲۱: ۳۰) و قرارگرفتن اهل بیت علیهم السلام در حضیره قدس الهی در قبه بیضایی که سقف آن عرش است (سیوطی، ۱۴۲۱: ۱۱۹).

وی روایت ثقلین را با عبارت «إِنِّي تَارِكُ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِي: أَحَدُهُمَا أَعْظَمُ مِنَ الْآخَرِ كِتَابُ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَ عِترَتِي أَهْلُ بَيْتِي عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ لَنْ يَتَفَرَّقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَى الْحَوْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ تَخْلَفُونِي فِيهِمَا» در چند موضع از کتب خود ذکر کرده است (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۶۰ و ج ۶، ۷؛ سیوطی، ۲۰۰۰: ۵۵۵۷؛ سیوطی، ۱۴۱۶: ج ۵، ۳۹۰؛ سیوطی، ۱۴۲۱: ۱۹). نزدیکی مفهوم این متن به گزارش‌های شیعی از این روایت درخور توجه است.

۴. گونه‌شناسی مناقب حضرت زهرا (علیها السلام) در نگاشته‌های سیوطی

با توجه به پراکنده بودن روایات مرتبط با سیره و فضایل حضرت زهرا (علیها السلام) در نگاشته‌های سیوطی، دسته‌بندی موضوعی آن‌ها لازم است. این روایات را می‌توان به بخش‌های مقام حضرت فاطمه (علیها السلام) در دنیا و آخرت، جایگاه ایشان نزد رسول خدا (صلی الله علیه و آله)، منزلت همسر و فرزندان دختر پیامبر (صلی الله علیه و آله)، سیره عبادی و رفتاری حضرت فاطمه (علیها السلام)، مجموعه روایات تفسیری درباره حضرت (علیها السلام)، روایات مرتبط با جایگاه و دلایل خشنودی و ناراحتی حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) و نیز مرارت‌ها و مصائب فاطمی (علیها السلام) تقسیم کرد.

۱،۴. مقام حضرت فاطمه (علیها السلام) در دنیا و آخرت و ملکوت

دانشوران عامه درباره برتری حضرت زهرا (علیها السلام) بر همه زنان در دنیا و آخرت روایت‌های فراوانی نقل کرده‌اند (نسائی، ۱۹۹۱: ج ۵، ۴۶؛ بیهقی، ۱۴۰۸: ج ۶، ۳۶۴). سیوطی نیز خلقت جسمانی حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) را به واسطه خوردن طعام بهشتی توسط پیامبر (صلی الله علیه و آله) در معراج و استشمام رایحه بهشت از وجود مطهر حضرت زهرا (علیها السلام) (سیوطی، ۱۴۰۹: ج ۱، ۳۰؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۴، ۱۵۳) دانسته و روایت نبوی «یا فاطمة أما ترّضین أُنک سیدة نساء هذه الأمّة أو سیدة نساء العالمین» را جهت گرامیداشت منزلت دختر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نقل کرده است (سیوطی، ۱۹۸۶: ۵۱). سیوطی جایگاه خمسة طّیبه را در روز قیامت از زبان رسول خدا (صلی الله علیه و آله) چنین بیان کرده است: «من و علی و فاطمه و حسنین (علیهم السلام) روز قیامت در گنبد، زیر عرش هستیم.» (سیوطی، ۱۹۸۶: ۴۵) و درباره جایگاه حضرت زهرا (علیها السلام) در قیامت نیز نوشته است: «زمانی که روز قیامت فرا رسد گفته می‌شود: "ای جماعت! دیدگان را فرو نهید تا فاطمه (علیها السلام) عبور کند."» (سیوطی، ۱۹۸۵: ج ۲، ۳۳۲).

وی روایت «او را فاطمه می‌نامند؛ چرا که خداوند او و فاطمه (علیها السلام) را از آتش بازداشته است.» را درباره دوستان حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) از جابر نقل کرده است (سیوطی، ۲۰۰۰: ۹۲۶۱). نیز روایت نبوی «اولین نفری که در بهشت بر من وارد می‌شود فاطمه (علیها السلام) است.» (سیوطی، ۱۹۸۵: ج ۲، ۳۳۹) را درباره همراهی فاطمه (علیها السلام) و اولادش با پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) نقل کرده است. همچنین نمونه‌هایی از مقام حضرت زهرا (علیها السلام) در ملکوت و قیامت را چنین یاد کرده است: اولین کسی که پس از پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) وارد بهشت می‌شود (سیوطی، ۱۹۸۶: ۵۲)، همراهی فاطمه (علیها السلام) و علی (علیه السلام) با پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) در

مقامات بهشتی (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۴، ۳۷۱)، بشارت الهی به حضرت عیسی علیه السلام بر آمدن پیامبر آخرالزمان صلی الله علیه و آله و معرفی آن پیامبر صلی الله علیه و آله با ویژگی‌هایی، همچون دارا بودن فرزندان و جانشینان صالحی از نسل فاطمه علیها السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۴، ۶۰)، بشارت پیامبر صلی الله علیه و آله به فاطمه علیها السلام بر اینکه اولین کسی است که پس از وفات پیامبر صلی الله علیه و آله به او ملحق می‌شود (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۴۰۷) و مبعوث شدن حضرت فاطمه علیها السلام در قیامت و استفاده از بهترین مرکب‌های بهشتی (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۱۳).

۲،۴. جایگاه حضرت فاطمه علیها السلام نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله

رسول خدا صلی الله علیه و آله فاطمه علیها السلام را محبوب‌ترین فرد نزد خویش می‌دانست (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۵، ۲۰۲). سیوطی برتری مقام حضرت فاطمه علیها السلام زهرا علیها السلام را با حدیث نبوی «فاطمه علیها السلام بزرگ زنان اهل بهشت است.» (سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۲۵۳؛ سیوطی، ۱۹۸۵: ج ۲، ۱۴۲؛ سیوطی، ۱۹۹۶: ۱۴۶) بیان کرده است. همچنین با اسناد خود از بریده چنین نقل کرده است: «محبوب‌ترین زنان نزد پیامبر صلی الله علیه و آله، فاطمه علیها السلام بود و محبوب‌ترین مردان علی علیه السلام». (سیوطی، ۲۰۱۱: ۶۹).

وی در پاسخ به پرسشی درباره برترین شخص نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت نبوی «فاطمه بضعة منی» را نقل کرده و سپس از قول مالک بن انس نوشته است: «لا أفضل علی بضعة من النبی صلی الله علیه و آله أحداً» (سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۲۸۰). نمونه‌های دیگری از روایات مرتبط با جایگاه حضرت فاطمه علیها السلام نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در آثار سیوطی به شرح ذیل هستند: علاقه پیامبر صلی الله علیه و آله به حضور در منزل حضرت فاطمه علیها السلام (نسائی، ۱۴۲۰: ج ۳، ۲۲۷)، اعطای کنیه ام‌اینها به دختر پیامبر صلی الله علیه و آله (سیوطی، ۲۰۱۱: ۹۲)، همراهی حضرت فاطمه علیها السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله در بیماری ایشان و محبت پدر بر دختر گرامی‌اش (سیوطی، ۱۹۸۶: ۸۵)، جریان استقبال پیامبر صلی الله علیه و آله از حضرت فاطمه علیها السلام (سیوطی، ۱۹۸۶: ۴۷ تا ۴۸)، دستور پروردگار به تزویج حضرت علی و فاطمه علیها السلام (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۰۷)، سیادت حضرت فاطمه علیها السلام بر زنان بهشتی (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۱۵) و فرزندان او بر جوانان بهشتی (سیوطی، ۱۹۸۶: ۲۸) بنا بر گزارش‌های سیوطی و رخ دادن اولین و آخرین ملاقات پیامبر صلی الله علیه و آله پیش‌و پس از هر سفری با حضرت فاطمه علیها السلام (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۴۰۴: ج ۶، ۴۳).

باید توجه داشت که پیامبر اسلام ﷺ در اجرای احکام الهی هیچ تفاوتی بین افراد نمی‌نهاد؛ تا جایی که در پاسخ شفاعت طلبی ام سلمه از زن سارق‌ای فرمود: «اگر فاطمه علیها السلام هم می‌بود دستش را قطع می‌نمودم. سپس دستور داد دست زن سارق را قطع کنند.» (نسائی، ۱۴۲۰: ج ۸، ۴۴۲). این امر نشان می‌دهد تمجید پیامبر ﷺ از حضرت فاطمه علیها السلام و گرامیداشت به سبب فضایل و ویژگی‌های رفتاری و گفتاری وی بوده؛ نه صرفاً برآمده از محبت پدرانه به فرزند.

۳، ۴. منزلت همسر حضرت زهرا علیها السلام

سیوطی با نگارش ۱۳۹۰ روایت در کتاب مسند علی بن ابی طالب علیها السلام و حدود دویست روایت دیگر در کتاب الحاوی للفتاوی با مضمون مناقب و سخنان امام اول شیعیان علیها السلام، توجه ویژه خویش به ذکر مناقب امام اول شیعیان علیها السلام را آشکار کرده است. وی بارها در نگاشته‌های تفسیری خود از سیره و فضایل امام علی علیها السلام سخن گفته است؛ برای نمونه مقام امام علی علیها السلام را از قول ابی سعید خدری چنین گزارش می‌کند: «زمانی که رسول خدا ﷺ، علی علیها السلام را در روز غدیر برگزید به ولایتش نیز توجه داد. در این هنگام جبرئیل حاضر شد و آیه اکمال دین را بر پیامبر ﷺ خواند.» (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۲۵۹) و نیز همراهی با امام علی علیها السلام را سفارش آیه «اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (توبه، ۱۱۹) دانسته است (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۳، ۲۹۰).

سیوطی در روایت قبول نکردن خواستگاری ابوبکر و عمر از حضرت زهرا علیها السلام توسط پیامبر اسلام ﷺ (نسائی، ۱۴۲۰: ج ۶، ۳۷۰)، افزون بر نقل اعراض پیامبر ﷺ از آن دو تن، جریان خواستگاری امام علی علیها السلام از حضرت فاطمه علیها السلام و نیز جریان فروش زره امام علی علیها السلام برای برپایی مجلس نکاح را یادآور شده است (سیوطی، ۱۴۲۱: ج ۲، ۳۴؛ سیوطی، ۲۰۱۱: ۶۲).

به گزارش سیوطی، رسول خدا ﷺ جایگاه امام علی علیها السلام را برای حضرت فاطمه علیها السلام چنین تبیین کرده است: «سوگند به کسی که مرا به حق برانگیخت، تو را به همسری کسی درآوردم که برترین افراد در دنیا و آخرت است و جز منافقان با او دشمنی نمی‌کنند.» (سیوطی، ۲۰۱۱: ۷۲).

۴،۴. منزلت فرزندان حضرت زهرا (ع)

۱۵

نگارش مواردی، همچون فضایل امام مجتبی (ع)، تاریخ واقعه کربلا، حوادث پس از آن، ذکر مثالب (عیب‌ها) معاویه و یزید و بنی مروان و نیز یادکرد مناقب امام هشتم شیعیان (ع) در نگاشته‌های روایی و تاریخی سیوطی (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۲۷ تا ۳۲۶؛ سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۵۵ تا ۷۶) نشان از جایگاه والای فرزندان حضرت فاطمه (ع) در منظر سیوطی دارد. وی دعای «اللهم بَارِكْ فِيْهِمَا، وَ بَارِكْ عَلَيْهِمَا، وَ بَارِكْ فِيْ نَسْلِهِمَا» را از زبان پیامبر اسلام (ص) برای فرزندان حضرت فاطمه (ع) در هنگام ازدواج وی با امام علی (ع) نقل کرده است (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۹۱ تا ۱۹۳؛ سیوطی، ۲۰۰۰: ۵۳۷۴؛ سیوطی، ۲۰۱۱: ۶۳).

همچنین با نقل حدیث نبوی «هر فرزندی، ریشه‌ای از نسل دارد که به پدرانش منتهی می‌شود؛ به‌جز فرزندان فاطمه (ع) که من ولی و ریشه نسل آن‌هایم.» (سیوطی، ۱۹۸۶: ۵۴) انتساب فرزندان حضرت فاطمه (ع) به پیامبر اسلام (ص) را تأیید کرده است. همچنین با بیان روایت «هر خویشاوندی و پیوندی در روز قیامت بریده می‌شود؛ جز انتساب و پیوند با من.» علت خواستگاری خلیفه دوم از ام‌کلثوم را از زبان خودش چنین نقل می‌کند: «برای من خوش‌گوار است که بین من و بین رسول خدا (ص) رابطه سببی و نسبی باشد.» (سیوطی، ۱۹۸۵: ج ۲، ۳۸۲).

سیوطی گزارش‌های فراوانی نقل کرده که پیامبر اسلام (ص) فرزندان حضرت فاطمه (ع) را عترت خود (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۶۰؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۷ و ۵۸؛ سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۱، ۳۶۵) و دوستداران آن دو را دوستان خود و مخالفان ایشان را دشمن خود می‌نامید (سیوطی، ۲۰۰۰: ۵۲۷۵).

وی از ابن‌عساکر نقل کرده که پیامبر (ص) فرمودند: «فرشته‌ای به من بشارت داد که حسنین (ع) بزرگ جوانان اهل بهشت هستند و حضرت فاطمه (ع) نیز بزرگ‌ترین زنان اهل بهشت است.» (سیوطی، ۱۴۰۵: ۱۳۰).

همچنین در مقابل روایات انتساب مهدی موعود به بنی‌العباس و همسان‌انگاری وی با حضرت عیسی (ع)، روایت «المهدی من ولد فاطمه (ع)» را از اخبار متواتر دانسته که

سند آن صحیح است (سیوطی، ۱۹۸۶: ۹۳) و این انتساب را از فضایل حضرت زهرا علیها السلام شمرده است (سیوطی، ۱۳۱۵: ۱۳۷).

۵،۴. سیره عبادی و رفتاری حضرت زهرا علیها السلام

دانشوران بسیاری از عامه، فضایل رفتاری و سلوک عبادی حضرت زهرا علیها السلام را گزارش کرده‌اند؛ مواردی، همچون عصمت، تورم پاهای حضرت علیها السلام در اثر عبادت‌های طولانی، زهد، حجاب پسندیده، انفاق، ارتباط نیک با همسایگان و ایشار از این دسته‌اند (ابن ماجه، ۱۴۳۰: ج ۳، ۱۶۶؛ بیهقی، ۱۳۴۴: ج ۷، ۳۰۷؛ ابن ابی‌الحدید، ۱۴۱۸: ج ۱، ۴۶۱۳). سیوطی در روایات، فراوانی سیره رفتاری و عبادی حضرت زهرا علیها السلام را گزارش کرده است. وی با استناد خود از عایشه چنین نقل کرده که شبیه‌ترین افراد به رسول خدا صلی الله علیه و آله در رفتارهایی، همچون سخن گفتن، راه رفتن، نشستن و برخاستن حضرت فاطمه علیها السلام است (سیوطی، ۲۰۱۱: ۷۰).

بنا بر گزارش سیوطی، مهربانی حضرت فاطمه علیها السلام به اندازه‌ای بود که برای خادمه‌ای که موظف به انجام کارهای منزلشان بود یک روز در میان استراحت در نظر می‌گرفتند و خود کارها را انجام می‌دادند (سیوطی، ۱۳۱۵: ۷۹). همچنین یکی از جلوه‌های زهد حضرت فاطمه علیها السلام را از عمران بن حصین چنین نقل کرده است:

«همراه پیامبر صلی الله علیه و آله بودم که حضرت فاطمه علیها السلام خدمت ایشان رسیده و روبروی ایشان ایستاد؛ در حالی که رنگ بر چهره نداشت و از شدت گرسنگی صورتش زرد شده بود. در این حالت پیامبر صلی الله علیه و آله به او نگریست و فرمود: «دخترم جلوتر بیا.» پیامبر صلی الله علیه و آله دست بر بالای سینه دخترش گذاشت و فرمود: «ای خدایی که گرسنگان را سیر می‌کنی، مقام فاطمه علیها السلام را بلند گردان.» (سیوطی، ۲۰۱۱: ۷۳؛ سیوطی، ۱۹۸۵: ج ۲، ۱۱۱).

وی جریان آموزش‌دادن تسبیحاتی خاص توسط پیامبر صلی الله علیه و آله به حضرت فاطمه علیها السلام در ماجرای فعالیت‌های طاقت‌فرسای حضرت فاطمه علیها السلام در امور منزل را با ۲۵ طریق از مشایخ عامه نقل کرده و آن‌ها را از روایات مشهور صحیح دانسته است که کیفیتش را جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله آموخت (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۲۸؛ سیوطی، ۲۰۱۱: ۵۵ تا ۶۰).

نمونه‌های دیگری از سلوک رفتاری حضرت فاطمه زهرا علیها السلام عبارت‌اند از: کم‌هزینه‌بودن ازدواج فاطمه علیها السلام، توصیف وجود بابرکت حضرت فاطمه علیها السلام در زندگی زناشویی در بیان پیامبر صلی الله علیه و آله (سیوطی، ۱۳۱۵: ۱۳۷)، تجهیزیه بسیار ساده او (سیوطی، ۲۰۱۱: ۶۲)، بخشنده‌گی همه طعام موجود در منزل به نیازمندان (سیوطی، ۱۹۸۶: ۸۲)، ساده‌زیستی (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۳۶۱) و میانجی‌گری حضرت فاطمه علیها السلام برای سازش میان افراد (نسایی، ۱۴۲۰: ج ۷، ۷۵).

۶،۴. روایات تفسیری درباره حضرت زهرا علیها السلام

آیات فراوانی از کلام الهی با جایگاه و سیره فاطمی علیها السلام پیوند دارند (اسلامی نسب و علیزاده، ۱۳۹۸: ۱۱ تا ۴۰؛ بشوی، ۱۳۸۴: ۸۷ تا ۹۰)؛ تا جایی که تعداد آن‌ها را به ۲۶۰ آیه رسانده‌اند (حسینی شیرازی، ۱۴۳۲: ج ۳، ۲۸۴). بر اساس گزارش‌های موجود در نگاشته‌های سیوطی، اشاره قرآن به مقام حضرت فاطمه علیها السلام به سه دسته جری و تطبیق، بیان ویژگی‌های انحصاری دختر پیامبر صلی الله علیه و آله و اسباب نزول آیات تقسیم‌شدنی هستند.

۱،۶،۴. تطبیق فضایل قرآنی بر حضرت فاطمه علیها السلام

پاره‌ای از روایات تفسیری، بیانگر تطبیق فضایل قرآنی بر اهل بیت علیهم السلام بوده و آن‌ها را مصداق کامل این ویژگی‌های کمالی دانسته‌اند. سیوطی نیز این روایات را در نوشته‌های تفسیری خود بیان کرده است؛ برای نمونه، وی در خبری منقول از انس بن مالک، مصداق تمام آیه ﴿مَرْجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ﴾ (الرحمن، ۱۹) را حضرت علی و فاطمه علیها السلام و مراد از آیه ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾ (الرحمن، ۲۱) را حسنین علیهم السلام دانسته است (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۱۴۳).

همچنین از مالک بن انس نقل کرده که ابوبکر درباره آیه ﴿فِي بُيُوتٍ أُذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ﴾ (نور، ۳۶) چنین پرسش کرد: «آیا خانه علی و فاطمه علیها السلام از خانه‌هایی است که در این آیه از آن‌ها سخن رفته است؟» و پیامبر صلی الله علیه و آله در پاسخ وی فرمود: «بله، آن خانه برترین این خانه‌هاست.» (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۵، ۵۰).

نمونه‌های دیگری از روایات تفسیری تطبیقی درباره حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در نگاشته‌های سیوطی به شرح ذیل هستند: نزول مائده آسمانی به حضرت زهرا علیها السلام جهت طبخ طعام برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و تطابق آن با آیه دال بر رزق الهی و شکر پیامبر صلی الله علیه و آله بر

وجود شباهت میان حضرت مریم و فاطمه علیها السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۲۰)، تطبیق آیه امر به نماز و صبر بر اهالی خانه حضرت فاطمه علیها السلام و استمرار پیامبر صلی الله علیه و آله در مراجعه بدانجا برای اقامه نماز جماعت با ایشان (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۴، ۳۱۳)، تبیین برداشته شدن هرگونه پلیدی و آلائش از اهل بیت علیهم السلام در قرآن (احزاب، ۳۳) به هنگام گردآمدن خانواده حضرت زهرا علیها السلام زیر کساء یمانی پیامبر صلی الله علیه و آله (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۵، ۱۸۵)، انحصار «فِي الْقُرْبَى» (شوری، ۲۳) در خانواده حضرت فاطمه علیها السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۶؛ سیوطی، ۲۰۰۷: ۲۳۰)، تطبیق هجرت کنندگان در راه خدا (نحل، ۴۱) بر حضرت علی، فاطمه و فرزندان ایشان علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۴، ۱۱۸).

۴، ۶، ۲. بیان ویژگی های منحصر به فرد

پاره ای از آیات کلام وحی را می توان یافت که جز اهل بیت علیهم السلام، تطبیق پذیر بر هیچ کسی نیستند. بخشی از این روایات در نگاشته های سیوطی وجود دارند؛ برای نمونه وی ذیل آیه مباهله، همان قرائت شیعی و مورد اتفاق اغلب علمای مسلمان را نقل کرده و واژه «أَبْنَاءَنَا» را بر حسنین علیهم السلام و «نِسَاءَنَا» را بر حضرت فاطمه علیها السلام و «أَنْفُسَنَا» را بر امام علی علیه السلام منطبق دانسته است (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۵؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۳۹؛ سیوطی، ۲۰۰۷: ۶۹؛ سیوطی، ۱۹۸۶: ۳).

بنا بر گزارش سیوطی، کلمات مورد اشاره در آیه توبه آدم، اسامی خمسة طیبه بود که آدم علیه السلام پروردگار را به آنها سوگند داد و مشمول غفران الهی قرار گرفت (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۱، ۶۰). همچنین ذیل آیه ۳۳ سوره احزاب روایت نبوی را در معرفی حضرت علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام چنین آورده است: «خدایا! اینان خانواده و اهل بیت من هستند» (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۵، ۱۹۸)، و نیز روایت نبوی «هرکسی مرا و این دو نفر و پدر و مادرشان را دوست بدارد، همراه من در درجاتم در روز قیامت خواهد بود.» (سیوطی، ۱۹۸۵: ۲۸) را ذکر کرده است.

نمونه های دیگری از یادکرد ویژگی های انحصاری حضرت فاطمه علیها السلام در روایات تفسیری سیوطی عبارت اند از: اختصاص بخشی از خمس به ذوی القربی یعنی حضرت فاطمه و خاندانش علیهم السلام (سیوطی، ۲۰۰۷: ۱۳۵) ذیل آیه ۴۱ سوره انفال، انحصار مفاهیم اهل بیت (احزاب، ۳۳) و ذوی القربی (شوری، ۲۳) در حضرت فاطمه و علی و

فرزندانشان علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۰۸: ج ۱، ۴۹۷؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۷؛ سیوطی، ۲۰۰۷: ۷۰)، برگزیده بودن حضرت فاطمه علیها السلام ذیل آیه ۴۲ سوره آل عمران (سیوطی، ۲۰۰۷: ج ۲، ۲۳)، وجوب محبت اهل بیت علیهم السلام ذیل آیه مودت (سیوطی، ۲۰۰۰: ۲۰۳) و پذیرش توبه حضرت آدم علیه السلام به واسطه سوگند دادن پروردگار به خمس طیه علیه السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۱، ۶۰) در تبیین آیه ۳۷ سوره بقره.

۴، ۶، ۳. یادکرد اسباب نزول مرتبط با حضرت فاطمه علیها السلام

سیوطی با درک نقش سبب نزول در کشف معانی آیات، علاوه بر نگارش کتاب‌های مستقل در این باب، گزارش‌های روایی حاکی از سبب نزول برخی آیات درباره حضرت زهرا علیها السلام را بیان کرده است؛ برای نمونه سبب نزول آیه پنج سوره ضحی را از زبان جابر چنین بیان کرده است:

«رسول خدا صلی الله علیه و آله بر حضرت فاطمه علیها السلام وارد شد؛ در حالی که او با دست خود آسیاب می‌کرد و لباسی از پشم شتر بر تن داشت. وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله او را دید فرمود: "ای فاطمه، تلخی و سختی دنیا را پیشاپیش برای شیرینی آخرت تحمل کن." در این حالت آیه ﴿وَلَسَوْفَ يَعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ نازل شد.» (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۳۶۱).

اجتماع پیامبر صلی الله علیه و آله و خانواده امام علی علیه السلام در زیر عبای رسول اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان شأن نزول آیه تطهیر در بسیاری از منابع عامه بیان شده است (طبری، ۱۴۱۲: ج ۲۲، ۶ و ۲۱۷؛ ابن حنبل، ۱۴۱۶: ج ۴، ۱۰۷). سیوطی نیز سبب نزول این آیه را با گزارش اُم سلمه از جریان همراهی پیامبر صلی الله علیه و آله با حضرت علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام ذکر کرده است (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۵، ۱۹۸؛ سیوطی، ۱۴۰۸: ج ۳، ۶۳۷). وی جریان حدیث کساء را ذیل آیه تطهیر از محدثان بزرگ عامه، مانند ابن جریر، ابن حاتم، طبرانی و مردویه با یازده سند مختلف نگاشته است (سیوطی، ۱۹۸۶: ۶۷).

همچنین از طبرانی و ابن مردویه نقل کرده که هنگامی که آیه واگذاری حقوق ذی‌القربی نازل شد، پیامبر صلی الله علیه و آله دخترش حضرت فاطمه علیها السلام را فراخواند و فدک را به او عطا کرد (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۴، ۱۷۷). بر این اساس وی مالکیت حضرت فاطمه علیها السلام بر فدک در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله را آشکار دانسته است (سیوطی، ۲۰۰۲: ۱۲۲).

۲،۴. رضایت و غضب حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام)

بر اساس آیات الهی، مانند آیه وعده عذاب به آزاردهندگان پیامبر (صلی الله علیه و آله)، آزدن ایشان سبب خشم پروردگار شده و نتایج ناگواری در پی دارد. از دیگر سو پاره‌ای از روایات، رضایت و غضب حضرت فاطمه (علیها السلام) را سبب خشنودی و ناراحتی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌دانند. سیوطی این روایات را با عبارات مختلف در نگاشته‌های خود یادآور شده است. برخی از این موارد عبارت‌اند از: «فاطمه (علیها السلام) شاخه‌ای از من است؛ هرکس او را شادان کند مرا شاد کرده و هرکس او را اندوهناک کند مرا غمگین کرده است.» (۲۰۰۰ب، ص ۹۲۶۶) و «فاطمه (علیها السلام) پاره تن من است؛ هرکس او را بیازارد مرا آزرده است.» (سیوطی، ۱۹۸۵: ج ۲، ۳۸۱).

یکی از دانشوران عامه درباره محتوای این اخبار نوشته است: «این روایات بر عصمت حضرت فاطمه (علیها السلام) دلالت دارند؛ چراکه اگر او دچار لغزش می‌شد، روا نبود که آزارنده وی آزارنده پیامبر (صلی الله علیه و آله) شمرده شود.» (ابن ابی الحدید، ۱۴۱۸: ج ۱، ۴۶۷۵). سیوطی نیز با گزارش روایت نبوی «ای فاطمه (علیها السلام)، خدا از خشم تو غضبناک می‌شود و از رضایت تو راضی می‌شود.» دلالت مستقیم این خبر را غضب الهی در اثر خشم حضرت فاطمه (علیها السلام) دانسته است (سیوطی، ۱۹۸۵: ج ۲، ۳۰۱؛ سیوطی، ۱۹۸۶: ۵۳؛ سیوطی، ۲۰۱۱: ۷۴).

ناراحتی دختر پیامبر (صلی الله علیه و آله) از خلیفه اول به سبب ممانعت وی از تسلیم فدک و میراث پیامبر (صلی الله علیه و آله) به حضرت فاطمه (علیها السلام) در نگاشته‌های فراوانی آمده است (ابن حنبل، ۱۴۱۶: ج ۱، ۱۸۹؛ بخاری، ۱۴۲۲: ج ۵، ۱۳۹؛ بیهقی، ۱۳۴۴: ج ۶، ۳۰۰). سیوطی نیز جریان مطالبه فدک از خلیفه اول را با اسناد گوناگونی نقل کرده است (سیوطی، ۱۹۸۶: ۲۲). وی شرمندگی خلیفه اول از بدرفتاری با حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) را از زبان خودش چنین نقل کرده است: «سه کار بود که دوست داشتم آن‌ها را انجام نمی‌دادم؛ یکی از آن‌ها این بود که دوست نداشتم از درب خانه فاطمه (علیها السلام) پرده بگیرم؛ حتی اگر سبب جنگ می‌شد.» (سیوطی، ۱۷؛ طبرانی، ۱۴۰۴: ج ۱، ۶۲).

همچنین مقام اهل بیت (علیهم السلام) و دوستدارانشان در قیامت را با روایات نبوی «من و علی و فاطمه و حسنین (علیهم السلام) با هم هستیم و هر آن کس که ما را دوست دارد.» (سیوطی، ۱۹۸۶: ۴۵) و «اولین کسانی که وارد بهشت می‌شوند من و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السلام)

هستیم.» (سیوطی، ۱۹۸۶: ۴۶) توصیف کرده است. وی از ابوسعید خدری نقل کرده که پس از نزول آیه تطهیر پیامبر ﷺ فرمودند: «من دشمن کسی هستم که با شما دشمنی کند و دوست کسی هستم که با شما دوستی کند.» (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۵، ۱۹۹؛ سیوطی، ۱۹۸۶: ۷۰).

۸،۴. مرارت‌های حضرت زهرا ﷺ پس از وفات پیامبر اسلام ﷺ

بسیاری از محدثان و مورخان و سیره‌نگاران عامه، رنج‌ها و آلام حضرت زهرا ﷺ و نیز وقایع منجر به شهادت ایشان را بیان کرده‌اند. سیوطی نیز به مناسبت ذکر حوادث تاریخی و شرح برخی احادیث، این رخداد‌های جان‌سوز را بیان کرده است.

سیوطی اخبار پیامبر ﷺ از مصیبت‌های حضرت فاطمه ﷺ را با عبارت «دخترم! هیچ زنی از زنان مسلمانان حوادث ناگوار را مانند تو نمی‌چشد.» (سیوطی، ۲۰۰۰: ۹۴۳۴) نقل کرده و بشارت پیامبر ﷺ به تقدم حضرت فاطمه ﷺ در الحاق به رسول خدا ﷺ را گزارش کرده است (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۴۰۶). وی جریان گفتگوی پیامبر ﷺ با دخترش و خبر از وفات خویش را چنین گزارش کرده:

«پیامبر ﷺ فرمود: "جبرئیل هر سال (برای نزول کل قرآن) یک بار بر من نازل می‌شد؛ ولی امسال دو بار فرود آمد. گمان می‌کنم که مرگم نزدیک شده [...]". فاطمه ﷺ شروع به گریستن کرد. پیامبر ﷺ به او فرمود: "آیا از اینکه تو برترین زنان باشی خشنود می‌گویی؟" پس فاطمه ﷺ لبخند زد.» (سیوطی، ۲۰۱۱: ۷۰).

وی حزن پیوسته حضرت فاطمه ﷺ پس از پدرش را گزارش کرده است (سیوطی، ۱۴۲۰: ج ۴، ۳۱۱).

سیوطی جریان درگیری شیخین با حضرت زهرا ﷺ را نیز به اختصار در تاریخ‌نگاری خود چنین یاد کرده که خلیفه دوم، با اینکه بیعت ابوبکر را لغزش می‌دانست، اما بیعت نکردن دختر پیامبر ﷺ را تخلف قلمداد می‌کرد (سیوطی، ۱۳۷۱: ۵۵). همچنین جریان مطالبه میراث پیامبر ﷺ توسط حضرت فاطمه ﷺ را چنین نقل کرده است: «فاطمه ﷺ به‌سوی ابوبکر رفت تا میراثش از پیامبر ﷺ را که صدقه وی و از خمس خیر بود از او دریافت کند. ابوبکر گفت: "پیامبر ﷺ فرموده: "من چیزی را به ارث

نمی گذارم.» (نسایی، ۱۴۲۰: ج ۷، ۱۵۰). نیز با بیان عبارت «برای فاطمه علیها السلام پنج فرزند خواهد بود: حسن، حسین، محسن، ام کلثوم و زینب علیها السلام؛ اما محسن علیها السلام در شکم مادرش سقط می شود.» (سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۳۰) به وجود حضرت محسن علیها السلام اشاره داشته و از منکران سقط ایشان تعجب کرده و آنان را ناآگاه به احادیث صحیح دانسته است (سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۹۵؛ سیوطی، ۲۰۱۱: ۶۱).

سیوطی جریان وصیت حضرت فاطمه علیها السلام برای روش تدفین خود را چنین نقل کرده که وی به اسماء بنت عمیس فرمود که دوست ندارم پیکرم مانند سایر زنان کفن شود. اسماء عرض کرد که در کشور حبشه برای مردگان تابوتی می سازند تا پیکر آن ها معلوم نباشد. حضرت فاطمه علیها السلام این پیشنهاد را پذیرفت و دستور ساخت تابوت را صادر کرد (سیوطی، ۱۹۸۶: ۲۰۵). بنا بر گزارش های تاریخی، عایشه پس از شهادت حضرت زهرا علیها السلام برای غسل او به منزل ایشان رفت؛ اما اسماء مانع ورود او شد. عایشه گلایه را نزد پدر خود ابوبکر برد. ابوبکر به اسماء گفت که چرا مانع همسران پیامبر صلی الله علیه و آله می شوی؟ اسماء گفت که این دستور حضرت فاطمه علیها السلام است که جز حضرت علی علیه السلام و من کسی پیکر او را نبیند (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۹۲). سیوطی در انتهای این گزارش نوشته است که ابوبکر پس از شنیدن این جمله بازگشت و مانع عایشه شد.

کفن و دفن شبانه و مخفیانه حضرت زهرا علیها السلام را با عبارت «هنگامی که فاطمه علیها السلام رحلت کرد، همسرش علی علیه السلام وی را شبانه دفن نمود و به ابوبکر اجازه نداد. علی علیه السلام بر او نماز خواند.» (سیوطی، ۱۹۸۶: ۱۹۴؛ سیوطی، ۲۰۱۱: ۷۷) گزارش کرده است. وی مدت زمان درست حیات حضرت زهرا علیها السلام پس از پیامبر صلی الله علیه و آله را سه ماه دانسته است (سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۹۳).

۵. آسیب شناسی منقبت نگاری سیوطی درباره حضرت فاطمه علیها السلام

با وجود همه تلاش های سیوطی در یادکرد منزلت حضرت فاطمه علیها السلام، وی در بیان روایات مناقب، دچار کاستی هایی نیز هست؛ برای نمونه وی مجموع روایات گزارش های منقول از حضرت فاطمه علیها السلام را کمتر از ده روایت دانسته است؛ ولی عمر کوتاه حضرت علیها السلام را علت این امر ارزیابی کرده است (سیوطی، ۲۰۱۱: ۶۷)؛ اما این گفتار استوار نیست؛ چراکه نگاشته های فراوانی از عامه، برخی فرمایشات و خطبه های

حضرت زهرا را نقل کرده‌اند. افرادی همچون ابن ابی طیفور (ت ۲۸۰)، ابوبکر جوهری (ت ۳۲۳)، منصور بن حسین آبی (ت ۴۲۱)، خوارزمی (ت ۵۶۸)، زمخشری (ت ۵۳۸)، ابن اثیر (ت ۶۰۶)، سبط ابن جوزی (ت ۶۵۴) و شمس الدین باعونی (ت ۸۷۱) پیش از سیوطی خطبه‌ها و فرمایش‌های دختر پیامبر (ص) را نقل و توضیح و شرح داده‌اند (آبی، بی‌تا: ج ۴، ۸ تا ۱۵؛ ابن اثیر، ۱۹۶۳: ۵۰۱ تا ۵۰۷؛ خوارزمی، ۱۴۱۸: ۱۲۱ تا ۱۲۳؛ ابن جوزی، ۱۴۱۸: ۲۸۵؛ ابن طیفور، ۱۳۷۸: ۲۶ تا ۳۲). همچنین سخنان ایشان در بسیاری از منابع حدیثی عامه درج شده است (ابن ماجه، ۱۴۳۰: ج ۲، ۵۵۲؛ بیهقی، ۱۳۴۴: ج ۶، ۳۴۳).

نقل روایات ناسازگار با گزارش‌های تاریخی و عقل، یکی دیگر از آسیب‌هایی است که سیوطی بدان گرفتار آمده است؛ برای نمونه وی دربارهٔ زمان ولادت و طول عمر و وفات حضرت زهرا (ع) ده‌ها گزارش ناسازگار نقل کرده است (سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۹۰ تا ۹۳؛ سیوطی، ۲۰۱۱: ۵۵ تا ۵۸) که با گزارش‌های استوار تاریخی و قراین دیگر هم‌خوان نیستند.

کم‌توجهی به روایات منقول از راویان امامی و نیز سخنان اهل بیت (ع) در ذکر مناقب فاطمی (ع)، یکی دیگر از آسیب‌های شناختی سیوطی شمرده می‌شود. وی در نقل فضایل فاطمی (ع) بیشتر به راویانی، همچون براء بن عازب، انس، ابن عباس، ابی هریره و عایشه تمایل نشان داده است. در پاره‌ای موارد نیز حتی اسناد را ذکر نکرده است (برای نمونه نک: سیوطی، ۱۹۸۶: ج ۲۵، ۲۷؛ سیوطی، ۲۰۰۰: ۵۳۷۴).

در مواردی دیگر نیز، حوادثی جعلی را سبب صدور احادیث متواتر دانسته است؛ برای نمونه، وی سبب صدور حدیث پیش‌گفتهٔ نبوی دربارهٔ رضایت و غضب حضرت فاطمه (ع) را خواستگاری امام علی (ع) از دختر ابی‌جهل دانسته است (سیوطی، ۲۰۰۰: ج ۲، ۳۴۵)؛ در حالی که افزون بر وجود مسورین مخرمه در سلسلهٔ اسناد این خبر، محتوای آن با سیرهٔ معصومان (ع) و آیات کلام الهی و روایات صحیح‌ه ناهم‌خوان است.

توجه نکردن به جریان شبیه‌سازی فضایل فاطمی (ع) برای دیگران، یکی دیگر از این آسیب‌هاست که سیوطی در پاره‌ای موارد از آن غفلت کرده است (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۱۹۸ و ۱۹۹؛ سیوطی، ۲۰۰۷: ۶۹).

نتیجه گیری

بنا بر آنچه گفته شد، سیوطی در سه کتاب مستقل تنها به یادکرد حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) و در دو کتاب نیز به ایشان در قامت محور اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته است. همچنین در روایات پرشماری، از منزلت و سیره و مناقب حضرت زهرا (علیها السلام) یاد کرده است. بخشی از این روایات و گزارش‌های تاریخی، حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) را در قامت یکی از اهل بیت (علیهم السلام) شناسانده و از فضایل و ویژگی‌های مشترک اهل بیت (علیهم السلام) سخن گفته است. بخش دیگری، ویژگی‌های فردی حضرت زهرا (علیها السلام) را تبیین کرده است. این روایات به دو دسته عمومی روایات تفسیری و نیز روایات تاریخی و منقبت‌نگاری تقسیم می‌شوند. روایات تفسیری خود به سه دسته تطبیق فضایل قرآنی بر دختر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و بیان ویژگی‌های منحصر به فرد ایشان و روایت اسباب نزول تقسیم می‌شوند. روایات غیرتفسیری نیز دربردارنده مناقب فاطمی (علیها السلام) در گزارش‌های تاریخی و حدیثی هستند. برخی از این مناقب عبارت‌اند از: مقام دنیوی و اخروی حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام)، جایگاه ایشان نزد پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله)، منزلت همسر و فرزندان زهرا (علیها السلام)، سیره عبادی ایشان و مرارت‌های حضرت پس از وفات رسول خدا (صلی الله علیه و آله).

از مجموع این روایات چنین برمی‌آید که در منظومه فکری سیوطی، حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) مقامی والا در میان عالمیان داراست. نگره فقهی سیوطی در پیروی از مذهب شافعی نیز مانعی از یادکرد مقام معنوی دختر گرامی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) نشده است. ذکر اخبار دال بر تمجید پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) از ویژگی‌های دخترشان (علیها السلام) و نیز روایات دال بر فضیلت امام علی (علیه السلام) به عنوان همسری در طراز حضرت فاطمه (علیها السلام) در همین راستا ارزیابی می‌شود. بیان گزارش‌های مربوط به عواقب نارضایتی حضرت فاطمه (علیها السلام) در دنیا و آخرت، در کنار ذکر مرارت‌های حضرت و عاملان آن‌ها، نشان از امانت‌داری و آزادمنشی نسبی وی در بیان فضیلت‌های آل طه (علیهم السلام) است.

با این همه، برخی از آسیب‌های روند منقبت‌نگاری سیوطی درباره حضرت زهرا (علیها السلام) عبارت‌اند از: تتبع ناکافی در منابع عامه برای یافتن سخنان و خطبه‌های فاطمی (علیها السلام)، نقل روایات ناسازگار با گزارش‌های تاریخی و عقل، کم‌توجهی به روایات منقول از اهل بیت (علیهم السلام) و روایان امامی درباره مناقب فاطمی (علیها السلام) و توجه نکردن به جریان شبیه‌سازی فضایل فاطمی (علیها السلام) برای سایرین.

فهرست منابع

۲۵

* قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

۱. ابن ابی الحدید، عزالدین بن هبة الله، ۱۴۱۸، شرح نهج البلاغه، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۲. ابن اثیر، مبارک بن محمد، ۱۹۶۳، منال الطالب فی شرح طوال الغرائب، مکه: جامعہ أمّ القرى.
۳. ابن الجوزی، یوسف بن فرغلی، ۱۴۱۸، تذکره الخواص، قم: مکتبه الشریف الرضی.
۴. ابن حنبل، احمد بن محمد، ۱۴۱۶، مسند احمد بن حنبل، به تحقیق احمد شاکر، قاهره: دار الحدیث.
۵. ابن طیفور، احمد بن ابی طاهر، ۱۳۷۸، بلاغات النساء، نجف: مکتبه الحیدریه.
۶. ابن ماجه، محمد بن یزید، ۱۴۳۰م، سنن، به تحقیق شعیب الأرنبوط، بیروت: دار الرساله العالمیه.
۷. اسلامی نسب، حمزه علی و فریده علیزاده، پاییز ۱۳۹۸، «حضرت زهرا علیها السلام در منابع تفسیری و روایی اهل سنت»، صراط، س ۱۰، ش ۱۹، ص ۹ تا ۴۶.
۸. آبی، منصور بن حسین، بی تا، ثر الدر فی المحاضرات، قاهره: الهیئه العامه المصریه للکتاب.
۹. بخاری، محمد بن اسماعیل، ۱۴۲۲، الجامع المسند الصحیح المختصر، بیروت: دار طوق النجاة.
۱۰. بشوی، محمد یعقوب، تابستان ۱۳۸۴، «فاطمه علیها السلام در قرآن: نگاهی به جایگاه فاطمه زهرا علیها السلام در آیه مباهله از نظرگاه اهل سنت»، بانوان شیعه، س ۲، ش ۴، ص ۸۴ تا ۱۰۵.
۱۱. بیهقی، احمد بن حسین، ۱۳۴۴، السنن الکبری و فی ذیلہ الجوهر النقی، حیدرآباد هند: مجلس دائرة المعارف النظامیه الکائنه.
۱۲. __، ۱۴۰۸، دلائل النبوة و معرفة أحوال صاحب الشریعة، قاهره: دار الریان للتراث.
۱۳. حسینی شیرازی، سید صادق، ۱۴۳۲، موسوعة اهل البيت علیهم السلام فی القرآن، قم:

منشورات رشيد.

١٤. خوارزمي، الموفق بن احمد، ١٤١٨، مقتل الحسين، قم: أنوار الهدى.
١٥. زبيدي، محمد بن محمد، ١٤١٤، تاج العروس، بيروت: دار الفكر.
١٦. سيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر، ١٩٨٦، مسند فاطمة الزهراء عليها السلام، به تحقيق حافظ عزيز بيك، حيدرآباد: شاه علي بند.
١٧. __، ١٤٢١، احياء الميت بفضائل اهل البيت عليهم السلام، به تحقيق محمد سعيد طريحي، طهران: مجمع العالمي لأهل البيت.
١٨. __، ١٩٩٦، اسماع البقاع و الجبال في القرآن الكريم، به تحقيق محمد عبد الرحيم، دمشق: دار الأنوار.
١٩. __، ١٤٠٩، الإسراء والمعراج، قاهره: دار الحديث.
٢٠. __، ٢٠٠٧، الإكليل في استنباط التنزيل، به تحقيق سيف الدين عبد القادر، بيروت: دار الكتب العلمية.
٢١. __، ٢٠٠٣، التحدث بنعمه الله، به تحقيق هيثم خليفه، بيروت: المكتبة العصرية.
٢٢. __، ٢٠١١، النغور الباسمه في مناقب السيدة فاطمه عليها السلام، به تحقيق عبد الحكيم أنيس، دبي: دائره الشؤون الإسلامية و العمل الخيري.
٢٣. __، ١٩٩٩، الجامع الصغير في احاديث البشير النذير، بيروت: دار الفكر.
٢٤. __، ٢٠٠٠، الحاوي للفتاوى في الفقه و علوم التفسير والحديث و الاصول و النحو و الاعراب و سائر الفنون، بيروت: دار الكتب العلمية.
٢٥. __، ١٤٠٥، الحباثك في أخبار الملائك، بيروت: دار الكتب العلمية.
٢٦. __، ١٩٨٥، الخصائص الكبرى، بيروت: دار الكتب العلمية.
٢٧. __، ١٤٠٤، الدر المنثور في التفسير بالماثور، قم: كتابخانه عمومی آيت الله العظمى مرعشي نجفي.
٢٨. __، ٢٠٠٠، جمع الجوامع (الجامع الكبير في الحديث والجامع الصغير و زوائده)،

بیروت: دار الکتب العلمیه.

۲۹. __، ۱۴۱۸، حسن المحاضرہ فی اخبار المصر والقاهرہ، بہ تحقیق محمد ابوالفضل

ابراہیم، قاهرہ: دار الفکر العربی.

۳۰. __، ۱۳۱۵، شرح سنن ابن ماجہ، کراچی: قدیمی مکتب خانہ.

۳۱. __، ۲۰۰۲، لباب النقول فی اسباب النزول، بیروت: موسسہ الکتب الثقافیہ.

۳۲. __، ۱۹۸۵، مسند علی بن ابی طالب علیہ السلام، حیدرآباد ہند: عزیزبیک.

۳۳. __، ۱۴۰۸، معرک الاقران فی اعجاز القرآن، بیروت: دار الکتب العلمیہ.

۳۴. __، ۱۴۲۱، الإنقان فی علوم القرآن، بہ تحقیق فواد احمد زمملی، بیروت: دار الکتب

العربی.

۳۵. __، ۱۴۱۶، الدیاج علی صحیح مسلم بن الحجاج، مدینہ: دار ابن عفان.

۳۶. __، ۱۳۷۱، تاریخ الخلفاء، بی جا، بی نا.

۳۷. طباطبائی، محمدحسین، ۱۳۹۴، قرآن در اسلام، چ ۲، تہران: دار الکتب الاسلامیہ.

۳۸. طبرانی، سلیمان بن احمد، ۱۴۰۴، المعجم الکبیر، چ ۲، موصل: مکتبۃ العلوم.

۳۹. طبری، محمد بن جریر، ۱۴۱۲، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار المعرفہ.

۴۰. فراہیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۹، کتاب العین، چ ۲، قم: ہجرت.

۴۱. فیض کاشانی، محمد، ۱۳۸۸، تفسیر الصافی، قم: ذوی القربی.

۴۲. مدرس تبریزی، میرزا محمد علی، ۱۳۹۵، ریحانۃ الادب، قم: توحید.

۴۳. معرفت، محمد ہادی، ۱۴۱۸، التفسیر و المفسرون فی ثوبہ القشیب، مشهد: دانشگاه

علوم اسلامی رضوی.

۴۴. نسائی، احمد بن شعیب، ۱۹۹۱، السنن الکبری، بہ تحقیق عبدالغفار سلیمان البنداری،

بیروت: دار الکتب العلمیہ.

۴۵. __، ۱۴۲۰، سنن النسائی بشرح السيوطی وحاشية السندی، بیروت: دار المعرفہ.

